

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРКАСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

МОВОЗНАВЧИЙ ВІСНИК

Збірник наукових праць

Випуск 11

Черкаси — 2010

КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ АНАЛІЗ

Тетяна Вільчинська	
Конотованість сакрального концепту «БОГ» у мовній картині світу українців.....	254
Наталья Коч	
Когнитивная реальность категории «народ, платящий дань» в восточнославянской концептуально-языковой картине мира.....	258
Олексій Бутов	
Концептуальна метафора в давньоанглійській загадці.....	264
Оксана Гураль	
Концепт персонажа постмодерністського твору: структура і комбінаторика.....	267
Ірина Серебрянська	
Лексико-семантична група «особливості земної поверхні» як репрезентант концепту 'земля' в мові української прози другої половини ХХ ст.....	273

ЛІНГВОСТИЛІСТИКА. МОВА І НОРМА

Лариса Головата	
Аномативність у мовленнєвій діяльності вчителів фізичної культури.....	278
Олена Цапок	
Синтаксичне оформлення подієвих заміток.....	281
Олександра Задорожна	
Експлікація темпорального інтервалу «ніч» засобами художнього слова.....	284
Ірина Орел	
Реалізація стилістичних прийомів як результат трансформацій фразеологічних одиниць з фольклорним компонентом у німецькомовних публіцистичних текстах.....	288
Тетяна Мельник	
Ілюстративний матеріал у словникових реєстрах 20–30 рр. ХХ століття.....	292
Ірина Стецюк	
Мовна діяльність радіожурналістів як сегмент комунікації в прямому ефірі.....	295
НАШІ АВТОРИ	298

ЛІНГВОСТИЛІСТИКА. МОВА І НОРМА

Лариса Головата

АНОРМАТИВНІСТЬ У МОВЛЕННЄВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ВЧИТЕЛІВ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

У статті схарактеризовано помилки, зафіксовані в усній та писемній формі мовленнєвої діяльності фахівців галузі «Фізична культура і спорт». Представлено типові порушення лексичних та граматичних норм сучасної української літературної мови.

Ключові слова: мовна норма, порушення мовної норми, мовленнєва діяльність.

Володіння рідною мовою, використання її не тільки на розмовно-побутовому рівні, але й у професійній діяльності, під час ділового спілкування, у найрізноманітніших сферах функціонування є обов'язком кожного українця, формування особистості якого, починаючи з раннього віку, «має відбуватися тільки рідною мовою свого народу, нею повинен здійснюватися навчально-виховний процес у всіх ланках народної освіти» [3, с. 131]. А сама мовна особистість є узагальненим образом «носія мовної свідомості, національної мовної картини світу, мовних знань, умінь і навичок, мовних здатностей і здібностей, мовної культури і смаку, мовних традицій і мовної моди» [4, с. 27].

Як в усному, так і в писемному мовленні представників галузі «Фізичне виховання і спорт» існують значні розбіжності між нормативними засадами та реальним рівнем володіння мовою. Виявлення типів помилок у їхньому мовленні дозволять розробити комплекс вправ і завдань до курсу «Українська мова (за професійним спрямуванням)», спрямованих на удосконалення лінгвальної компетенції майбутніх педагогів. Це визначає актуальність наукової розвідки. Мета дослідження – аналіз типів помилок, зафіксованих у мовленнєвій діяльності вчителів та викладачів фізкультури міста Тернополя.

Мовленнєва діяльність – важливий аспект роботи вчителя фізичного виховання. Як засвідчують програми з фізичної культури, за якими працюють освітяни України, передбачають різні види усної мовленнєвої діяльності фахівця, які безпосередньо залежать від змісту уроку, а також від тих конкретних форм фізкультурно-оздоровчої та спортивно-масової роботи, яку проводить учитель фізичної культури загальноосвітньої школи з учнями: підготовка комплексів фізкультурних хвилинок; проведення фізкультурних вправ на одній із перерв, підготовка та проведення «Днів здоров'я, фізкультури і спорту», проведення занять спортивної секції з вибраного разом із учнями або традиційного для школи виду спорту, організація роботи ради колективу фізкультури та підготовка громадського фізкультурного активу; організація та проведення разом із суддівською бригадою різних змагань із видів спорту, що входять до початкової програми, та інших заходів за рішенням ради колективу фізкультури; забезпечення участі команд школи в різних змаганнях.

Учитель фізичної культури використовує усне мовлення і в організації самостійної роботи учнів. Особливо важливо для нього вміти налагодити зв'язок із батьками учнів шляхом проведення роз'яснювальних бесід, консультацій, порад. Добираючи підготовчі й спеціальні вправи для домашніх завдань, учитель фізичної культури повинен порекомендувати учням, які саме вправи виконувати тому чи іншому школяреві, враховуючи при цьому індивідуальні особливості, стан здоров'я, а також указати й роз'яснити способи роботи над цим завданням. Якість і результат виконання самостійної роботи учнів безпосередньо залежить від того, наскільки конкретно і зрозуміло вчитель розтлумачив їм завдання, якою є його комунікативна компетенція – «використання мовлення відповідно до соціальних норм поведінки» [5, с. 32].

Ураховуючи те, що обов'язковими розділами з фізичної культури для загальноосвітніх шкіл є гімнастика, легка атлетика, рухливі ігри, одна зі спортивних ігор (баскетбол, волейбол, ручний м'яч),

плавання, лижний спорт (якщо створено певні умови), фахівець має бездоганно знати українську спортивну термінологію, щоб ефективно реалізувати поставлені програмою завдання.

Учитель фізичної культури повинен досконало володіти й писемним мовленням. У процесі планування навчальної діяльності освітянин, враховуючи особливості учнівського колективу, складає для кожного класу такі обов'язкові документи, як:

- 1) графік вивчення передбаченого програмою матеріалу на рік;
- 2) календарний план навчально-виховної роботи на рік (чи семестр);
- 3) план-конспект уроку;

4) «Карточку здоров'я» кожного учня школи, яка ведеться з першого класу й у яку щорічно наприкінці навчального року вносяться результати тестування та фізичного розвитку функціональної підготовки, розвитку фізичних якостей та спеціальної фізичної підготовки.

Під час організації та проведення змагань з видів спорту, що входять до навчальної програми, учитель фізичної культури оформляє ще й такі документи: заявку на участь у спортивних змаганнях, протокол спортивних змагань, звіт судді про проведені спортивні змагання, апеляцію до суддів тощо. Усі ці фактори вимагають від педагога володіння основними видами усного й писемного мовлення.

Розглянемо ті типові порушення літературних норм, які допускають учителі фізичної культури на різних рівнях мовної структури у своїй вербальній діяльності. Нами зафіксовано приклади порушення лексичних, словотвірних та синтаксичних норм.

1. Випадки недотримання лексико-фразеологічних норм

Слід зауважити, що засміченість лексики є актуальною проблемою для кожного освітянина. Аналіз мовної практики вчителів фізкультури засвідчує наявність у їхньому лексиконі низки чужомовних слів. Нами зафіксовані такі лексичні помилки:

1.1) уживання лексичних росіянізмів: *сорєвнованіє; опитний ігрок; шєст; єноровка; тєлосложєніє; маєтєрєтєво; боковий бросок; внє ігри; кваліфікаціонний зальот; мінутний перєрєв;*

1.2) сплутування значень російських та українських слів, спричинене вживанням міжмовних омонімів: не *мішай* стартувати (правильно – не заважай); *на другій неділі* відбудуться змагання (правильно – наступного тижня); *другий час* туристичного походу (правильно – друга година);

1.3) уживання лексичних словосполучень там, де українська мова має однослівний відповідник: *шахова дошка* (шахівниця); *стати причиною* (спричинитися);

1.4) ототожнення лексичних значень паронімів: *військовий і воєнний; виключно і винятково; додержувати і додержуватися; стан і становище; показник і показчик; позбавити, позбавитися і позбутися;*

1.5) явище тавтології: *доєаг високих доєагнєнь; на змаганнях змагалиєя; єей бігун прибіг* першим; *борєць поборов* суперника;

1.6) уживання слів-паразитів для заповнення невиправданих пауз: *значить, отже, ну, от, ітак, знаєтє;*

1.7) надання переваги словам іншомовного походження замість українського відповідника: *голкієр* (воротар); *рефєрі, арбітр* (суддя); *форвард* (нападник);

1.8) професійні жаргонізми: *кльово кльонути* (добре вдарити); *грати хавцқком* (грати у півзахисті); *змітати павутиння* (виймати м'яч із сітки воріт); *з'їєти пішака; зівнути фігуру* (забрати фігуру); *гірчичник* (жовта картка).

У професійній фразеології помітне явище інтерференції: викладачі фізичної культури, намагаючись говорити образно, допускають неточності. Зафіксовано конструкції *приїмати* участь (замість *брати*); *нажимати* на всі педалі (замість *тиснути*); *відкрити* очі (замість *розплющити*); *відкрити* двері (замість *відчинити*); *привести* приклад (замість *навести*); *потєрпіти* поразку (замість *зазнати поразки*). Інтерференція призвела до того, що фахівці в галузі «Фізичне виховання і спорт» послуговуються сумішшю двох мов, український елемент у якій не завжди є домінуючим.

2. Приклади порушення словотвірних і морфологічних норм

Випадки анормативності на словотвірному й морфологічному рівнях частотні у мовній практиці фізкультурників. У процесі словотворення найчастіше виникають складнощі із використанням морфем: фахівці галузі «Фізичне виховання і спорт» залучають властиві російській мові суфікси і префікси. Морфологічні ж помилки – «це такі ненормативні утворення, що не відповідають формальному вираженню хоча б однієї з граматичних категорій роду, числа, відмінка, ступеня порівняння, особи, часу, способу, стану, виду» [1, с. 15]. Розглянемо типові випадки порушення викладачами фізкультури словотвірних і морфологічних норм:

2.1) відсутність чергування голосних і приголосних: сто *метров*; удар у *бок*; на біговій *доріжкі*; у цьому *забігі*; *заплєччя* суперника;

2.2) слова, які різняться за категоріями роду й числа іменника в українській і російській мовах: тіло *пронизала біль*; команда дістала *хвилинний перерив*; *спортивна мебель*; *червоні чорнила*;

2.3) порушення норм при творенні ступенів порівняння прикметників і прислівників: *найбільш старанніший вихованець* (правильно *найбільш старанний* або *найстаранніший*); *найбільш влучніший* постріл (правильно – *найвлучніший* або *найбільш влучний*); *виконуй вправи більш старанніше* (правильно – *старанніше* або *більш старанно*); *почувайся більш впевненіше* (правильно – *впевненіше* або *більш впевнено*);

2.4) уживання російських невідмінюваних форм вищого ступеня порівняння: суперник *тяжче мене* (*тяжчий, ніж я*);

2.5) наказова форма дієслів: *давайте пробіжимо* дистанцію – *пробіжимо* дистанцію; *давайте поглянемо* на результат – *поглянемо* на результат;

2.6) уживання невластивих українській мові форм дієприслівників: *стоя* біля воріт; *уходя* з уроку; *аплодую* переможцю; *спостерігаю* за грою;

2.7) помилкове утворення непрямих відмінків числівників: *п'ятью, десятью, п'ятдесяти, шестидесяти* (замість *п'ятьма, десятьма, п'ятдесяти, шістдесяти*);

2.8) утворення дієприкметників активного стану теперішнього або минулого часу: *прибігший* спортсмен; *перемагаючий* у запливі; *прийшовий* на змагання; *зазнаючий* поразки.

2.9) сполучники *но, так як, як будто, хоча* (замість *але, однак, проте; оскільки, тому що; ніби, мов, наче, начебто; хоча*);

2.10) похідні вторинні прийменники (за російським зразком): *дякуючи* (благодаря) – (замість *завдяки*); *не дивлячись на* (несмотря) – (замість *незважаючи на*);

2.11) частки *пусть, вон, ну-ка, хоть, пожалуйста*;

2.12) вигуки *уви!, срунда!, брось!*;

2.13) слова *тоже* – також; *также* – теж.

3. Анормативність побудови словосполучень і речень

Найтиповішим порушенням синтаксичних норм при вживанні синтаксичних словосполучень зі зв'язком керування є такі ненормовані конструкції: *виступ за проханням* глядачів (замість *на прохання*); змагання не відбулися *із-за поганої погоди* (замість *через погану погоду, через негоду*); велосипедна гонка *по вулицям* міста (замість *вулицями* міста); *згідно інструкції* проведення першості (замість *за інструкцією*); дякую *вболівальників* за підтримку (замість *уболівальникам*).

Масового поширення набуло ненормоване вживання прийменника *по* в найрізноманітніших конструкціях: *по всіх правилах* (правильно: *за всіма правилами*); *по поверненню* з тренування (правильно: *після повернення з тренування*); *першість по легкій атлетіці* (правильно: *першість з легкої атлетіки*); *по ініціативі* команди (правильно: *з ініціативи команди*); *відсутній по хворобі* (правильно: *відсутній через хворобу*); *комісія по перегляду* нормативів (правильно: *комісія для перегляду нормативів*); *по вині* організаторів турніру (правильно: *з вини організаторів турніру*); *перерва по вимозі* (правильно: *перерва на вимогу*).

У синтаксисі як усного, так і писемного мовлення вчителів фізичної культури трапляються невірно побудовані речення: *Спортсмен, прийшовши на тренування, він привітався з тренером і друзями* (правильно: *Спортсмен, прийшовши на тренування, привітався з тренером і друзями*); *Захоплений хлопцем футбольним матчем ділився враженнями з іншими вболівальниками* (правильно: *Хлопець, захоплений футбольним матчем, ділився враженнями з іншими вболівальниками*); *Капітан команди заявив, що я докладу всіх зусиль для перемоги* (правильно: *Капітан команди заявив, що він докладе всіх зусиль для перемоги; Капітан команди заявив: «Я докладу всіх зусиль для перемоги»*).

Зважаючи на те, що вчитель упродовж навчально-виховного процесу звертається й до наукового (інструктаж до виконання тієї чи іншої вправи), і до офіційно-ділового (виступ на педагогічній раді), і до розмовного (у спілкуванні з дітьми в різноманітних ситуаціях), іноді й до художнього та публіцистичного стилів, він повинен досконало володіти функціонально-стилістичним багатством української мови. На жаль, усне й писемне мовлення вчителів свідчить про невисокий рівень їхніх стилістичних умінь і навичок, а «мовна ситуація в Україні, стан із вивченням української мови в школах, вищих навчальних закладах потребує пильної уваги до проблеми мови як суспільного, соціального явища, мови як реалізації соціальних ролей» [2, с.104].

Урахування цих факторів, намагання окреслити шляхи подолання пов'язаних із ними негативних явищ зумовлюють необхідність виробити єдину концепцію вивчення української мови в галузі «Фізичне виховання і спорт», спрямовану на підготовку висококваліфікованих грамотних спеціалістів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондаренко Т. Г. Типологія мовних помилок та їх усунення під час редагування журналістських матеріалів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філолог. наук : спец. 10.02.08 «Журналістика» / Т. Г. Бондаренко. – К., 1997. – 20 с.
2. Єрмоленко С. Я. Мова і українознавчий світогляд : [монографія] / С. Я. Єрмоленко. – К. : НДІУ, 2007. – 444 с.
3. Іванишин В. Мова і нація / В. Іванишин, Я. Радевич-Винницький – Дрогобич : Відродження, 1994. – 186 с.
4. Мацько Л. І. Українська мова в освітньому просторі : [навчальний посібник для студентів-філологів освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр»] / Л. І. Мацько – К. : Видавництво НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. – 607 с.
5. Сапунін П. Про мову українського вчителя / П. Сапунін // Шлях освіти. – Харків, 1926. – № 10. – С. 30–34.

Larysa Golovata

Violation of lingual activity of teachers of physical training

In the article the aspects of speech activity of teachers of physical training in written and oral forms are characterized. Typical violations of lexical and grammatical norms of modern literary Ukrainian are presented.

Keywords: linguistic norm, violation of linguistic norm, lingual activity.

Олена Цапок

СИНТАКСИЧНЕ ОФОРМЛЕННЯ ПОДІЄВИХ ЗАМІТОК

У статті проаналізовано синтаксичні особливості одного з жанрів журналістських текстів – подієву замітку. Описано інваріантну форму таких конструкцій: прості неускладнені речення, а також прості речення, ускладненні однорідними синтаксичними одиницями та відокремленими обставинами та інші високочастотні синтаксичні конструкції, що забезпечують фактографічність заміток: складнопідрядні присубстантивно-означальні речення; порядок слів у реченні та розміщення його частин, що залежить від важливості факту висвітлення і категорії авторизації як невід'ємної складової сучасних інформаційних заміток.

Ключові слова: факт, інформаційний генератор.

Журналістські тексти, що репрезентують інформаційні жанри, становлять переважну частину масових інформаційних потоків. У періодичному друці, як і в ЗМІ загалом, такі тексти є основними носіями оперативних повідомлень, що задовольняють інформаційні запити аудиторії стосовно найбільш значущих, цікавих подій в тій або тій сфері дійсності. Найбільш популярною та найменшою жанровою формою означених текстів є подієва замітка. Основу змісту цієї жанрової форми становить фактологічний опис. Предметом відображення в подієвій замітці зазвичай обирають різноманітні події, а також стан справ у різних галузях діяльності [4].

Матеріали подієвої замітки спрямовані на інформування аудиторії про найбільш значущі й суттєві факти. Для такої замітки характерний інформаційно-констатувальний спосіб викладу відомостей, у якому відсутня авторська оцінка та причинно-наслідковий зв'язок між подіями та фактами. Незалежно від міри розгортання жанрових ознак в подієвій замітці вона завжди спрямована тільки на інформування аудиторії про найбільш помітні, типові риси предмета зображення без проникнення в його суть і без аналізу внутрішніх взаємозв'язків.

Інформація в замітці повинна бути викладена в тексті, який не перевищує 35–40 рядків. Оскільки подієва замітка є формою оперативного повідомлення новин, для неї властиві новизна й невеликий обсяг. Крім того, жанровими ознаками замітки визначають виклад результатів вивчення предмета повідомлення, відсутність інформації про глибоке вивчення питання й методи отримання інформації стосовно предмета, джерело інформації не називають або згадують дуже коротко тощо [3].

Синтаксична структура подієвої замітки обумовлена принципами побудови цього жанру, вимогами до його композиції. Так, структура короткого повідомлення являє собою послідовну відповідь на шість головних запитань: хто? що? де? коли? чому? навіщо? Відповідь на ці питання структурують у формі перевернутої піраміди, основу якої становить найважливіше повідомлення.